

БЪЛГАРСКИ ИСТОРИЧЕСКИ И КУЛТУРНИ НАУКИ ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЯ И ЕТНОГРАФИЯ	
Издание №	201 г.
Входни №	205 дата 15.09.2016 г.
София 111, булевард „Св. Кирил и Методий“ № 52, бл. 17 тел.: 070 979 70 78; факс: 02/ 879 21 91	

Рецензия

от проф. д-р Цветана Благоева Чолова, Нов български университет, средновековна история на България, за дисертацията „Търновската архиепископия-патриаршия през XIII-XIV в. (вътрешно състояние и църковно-политически измерения)“ за придобиване на научната степен „доктор“ по професионално направление 2.2. История и археология с кандидат Ива Методиева Инджова

Темата на дисертацията на Ива Инджова е посветена на българската църква в изпълнения с динамика и съдбовни събития за България и Европа период през XIII-XIV в. Създаването на Търновската архиепископия, борбата за нейното признание и изграждането и като една от най-авторитетните и влиятелни патриаршии до превръщането и в митрополия след завладяването на България от османците е един от основните проблеми за българското средновековие. Тази тематика е обект на изследване в различни аспекти от много автори през последните десетилетия и съдържа все още отворени дискусии по някои възлови моменти.

Целите на дисертацията, определени от автора са да представи едно цялостно и многоаспектно изследване на процесите свързани с вътрешно-църковния живот на Търновската архиепископия-патриаршия през XIII-XIV в. и на нейната роля в междуцърковните отношения в средновековна Европа. Основните задачи на дисертационния труд са да анализира отношенията църква-държава и политическата основа на процесите, свързани със съдбата на Търновската патриаршия, както и съществения и принос в духовния и културен живот в християнския свят. Независимо от натрупаната през годините библиография в различни аспекти на този проблем, липсата на комплексно изследване дава основание за това ново проучване.

Темата е разгледана тематично-хронологично и отразява отделните периоди на развитие на Търновската църква, борбата и за признание, отношенията и с Константинопол и унията с Римската църква, сложните отношения с Константинополската патриаршия, Охридската архиепископия и Сръбската църква, утвърждаването и като една от най-влиятелните патриаршии със своя роля както в църковните отношения, така и в духовния живот. Отделена е част за вътрешно-църковния живот на патриаршията – един въпрос, който до сега слабо е засяган в изследванията, ролята на предстоятелите на църквата и тяхната съдба, влиянието и от и върху политическия живот в държавата и пр. Като цяло в съдържанието са обхванати

почти всички аспекти на развитието на Търновската църква - архиепископия – патриаршия.

Дисертацията съдържа увод, три основни глави, заключение и библиография. Главите са разделени на параграфи, което допринася за по-голяма яснота на изложението.

Прегледът на изворите и историографията по въпроса обхваща основните изследвания по този проблем, както и голямата част от съхранените исторически извори. Поради комплексния характер на темата не е било възможно да се направи подробен критичен анализ на съдържанието им и затова са изброени като наименования и автори. Трябва още в началото на този преглед да се добави, че се дават примери за по-важните извори и изследвания по дадена тема, защото се остава с впечатление, че дисертантката има за задача да направи пълен критичен преглед публикациите по този обширен и многопластов проблем. Ще дам само един пример: *„Връзките на България с Атон, като основен център на влияние върху духовните идеи, са отразени от: В. Гюзелев и М. Каймакамова.“* (с. 17) – всъщност много автори са писали по този въпрос в различни аспекти. Освен това не е необходимо в бележките под линия да се изброяват с отделна номерация всички изследвания, защото това утежнява текста, а да се даде една бележка по един проблем и в нея да се посочат публикациите и изследванията, разделени с точка и запетая, със съответните библиографски данни. Много често изворите се цитират по христоматийните издания, които имат по-скоро учебна цел, би трябвало да се цитира по академичните издания на ГИБИ, ЛИБИ и др., а там където липсват сведения в тях по оригиналните публикации. Често се цитират в текста по-стари изследвания, а не по-новите, които отразяват съвременните становища (напр. на В. Златарски и П. Петров и вместо Ил. Илиев (И. Илиев, Охридският архиепископ Димитър Хоматиан и българите; Т. IX, Ч. II, ГИБИ; Ив. Божилов, Фамилията на Асеневци: и Й. Майендорф др.).

Цитирането на много места на пасажии от исторически съчинения (Г. Акрополит, Г. Пахимер и пр.) е от втора ръка и е отбелязано в бележките с препратки към съчинения на съвременни автори. Поради широката достъпност на тези публикувани в повечето случаи и на български съчинения (или извлечения от тях), препратките трябва да се отнесат пряко към тях.

Възстановяването на българската държава е свързано с възобновяването на българската патриаршия от 927 г., за чиито правопреемник се счита от XI в.

Охридската архиепископия. Борбата за признаване на независима държава по времето на първите Асеновци намира своята реализация със сключването на унията на Калоян с Папството. Официалното признаване на възобновената българска държава е предшествано от официалното признаване на архиепископския сан българския църковен предстоятел, но борбата за признаване на патриаршеския статут продължава още 30 г. и се увенчава с успех след умелата дипломация на Иван II Асен. Така преплетените отношения църква-държава са отразени и анализирани от докторантката във връзка с политическата идеология, възприета от Византия и средновековния международен ред в Европа. Тази тематика в последните десетилетия е основно разработвана от византолози и медиевисти и е необходимо да се разшири кръга на анализирани изследвания по въпроса не само от български, но и от чуждестранни учени.

При посочване на причините за създаването на Търновската архиепископия (1.1.2. и 1.1.3), спора с Охридската, и липсата на сведения за конфликт с Константинополската църква на първо място трябва да се посочат по-подробно промените и разпадането на Византия след създаването на Латинската константинополска империя. Останалите причини са производни на създалата се политическа и църковна ситуация на Балканите. Анализът на борбата за признаването на Търновската църква за правоприменик на Преславската патриаршия и спора с Охридската архиепископия за приемственост и епархии е добре представен, с посочване на причините за продължилите десетилетия претенции.

Един от добре разработените проблеми в дисертацията е анализът на отношенията между папството и българската църква през XIII в. от сключването на унията от Калоян с Римската църква. Посочено е докъде се разпростира влиянието на Рим в църковния живот на българската църква и причините за несъществените промени от литургичен и каноничен характер, което води до запазване на православния характер и църковното управление. Направен е не много обширен, но достатъчно подробен преглед на влиянието на политическите събития върху църковните взаимоотношения, като са посочени основните цели за обръщането на българската църква към Рим или Константинопол. Дисертантката показва добро владение на църковната проблематика и допринася за по-пълното разработване на този въпрос.

Възстановяването на патриаршията по времето на Иван II Асен и неговите наследници е обяснено със сложната политическа обстановка на Балканите и реалната

власт на българската държава над почти целия Балкански полуостров. Необходимо е да се подчертаят последиците от възстановяването на българската патриаршия в Търново и оценка на политиката на цар Иван II Асен по отношение на промените в политическата насока от Запад към Изток за бъдещото развитие на българската църква и държава.

Политиката на Византия след възстановяването на империята при Михаил VIII и отношението на България и българската църква към Лионската уния, според докторантката води до издигане ролята на Търновската патриаршия като пазител на православието и засилване на международния и престиж. Отношенията с папството и Константинопол през преломния за Балканските държави XIV в. и отражението на политическите събития е представено във връзка с издигането на Търновската патриаршия като една от най-влиятелните по това време не само на Балканите, но и в Европа. Оценката, дадена за нейната роля в църковно и политическо отношение е висока и отговаря на реалната и тежест през този исторически период.

Анализът на взаимоотношенията църква-държава може да се очертае по-подробно и в теоретичен аспект. По тази проблематика в последните години се публикуваха много изследвания и е разгледана от различна гледна точка – историческа, правно-историческа, богословска, политико-идеологическа и пр. Това би създавало една по-стабилна основа на работата и същевременно поставило в по-ясна светлина и дискуссионните въпроси.

В дисертацията се прави обстоен анализ на вътрешно-църковния живот на Търновската архиепископия-патриаршия. Направен е опит за представяне на почти всички предстоятели на Търновската църква, на висшето духовенство - митрополити, архиепископи и епископи, както и на свещеници - презвитери и дякони, за които до нас са достигнали сведения и тяхната роля в живота на българската църква. Докторантката е издирила, анализирала и систематизирала разпръснатите в различни по вид исторически извори оскъдни сведения за вътрешно-църковния живот. Стремещът е бил за просопографско представяне на висшия клир, но откъслечните, достигнали до нас данни не са позволили това намерение да бъде изпълнено в пълнота. Въпреки това приносът в тази част е съществен и ще спомогне за изясняване на важен въпрос от малко изследваната вътрешна история на България през този период.

Монашеството и ролята на манастирите в духовния живот през двете столетия е особено голяма, като почти целия висш клир произхожда от монашески среди. При

представянето на археологическите свидетелства за териториалното разположение на църкви и манастири, трябва да се посочат и сведенията от по-новите разкопки (напр. в Търновската митрополия, Трапезица и др.).

В частта за духовния живот е анализирана ролята на исихазма като специфично духовно направление в православните църкви и влиянието му върху българските духовен клир. Това е изключително важно още повече, че съзерцателността и отшелничеството се по-редки явления в българската църква, отколкото ролята на свещениците и особено на висшия клир в религиозно-политическия живот – исихастите Теодосий, Евтимий, Киприян, Григорий Цамблак и др., активното им участие в междуцърковните отношения в Европа и събитията в края на XIV и XV столетие. Докато ролята на Григорий Цамблак за църковното обновяване на църквата в Молдова и Влахия е сравнително добре представена, неговата дейност в Сърбия, в Литовското княжество, ролята му на Констанцкия събор би могло да се представи по-подробно. Дейността на Киприян Цамблак в Русия, като Киевски и Всеруски митрополит е споменато само за въвеждането на евтимиевата реформа, като неговия принос в църковно отношение при възстановяването на руските княжества не е разгледан. Говори се за борба между исихасти и варлаамити, но не се споменава за привърженици варлаамитството в пределите на българската църква или за духовното влияние на това учение. Като цяло анализът на религиозния и културен принос на Търновската патриаршия е насочен повече към вътрешно-църковните борби срещу идейните течения и ереси, но би могло да се отдели още място за приноса и за развитието на духовния и книжовен живот на Европейския Югоизток и Изток.

В Заключението са направени основните изводи от изследването и са очертани приносните моменти на дисертацията, новото, което дисертантката допринася по тази ключова за историята на средновековна България тема.

Представен е автореферат на дисертацията и Справка за научните приноси. Авторефератът отразява резюмирано основните части от изследването, написан е в логичен и академичен стил.

Справката за приносите съдържа основните достижения на дисертацията, но по-подробно могат да бъдат представени и допълненията и приносите по отделни проблеми. Публикациите по темата на дисертацията са в реферирани и рецензирани научни издания.

Дисертационният труд е първото комплексно изследване на развитието и международното признание на Търновската архиепископия-патриаршия, нейния принос в политическите и църковни отношения и в развитието на духовния и живот на България, на Европейския Югоизток и Изток в преломните за тяхната съдба XIII-XIV векове.

Представената за обсъждане дисертация по своето съдържание, изводи, ясен език и стил на изложение, обем на обхванатия извороведски и историографски материал е съществен принос в изследването на историята на българската църква и държава през Средните векове, поради което препоръчвам на почитаемото жури да гласува положително за научно-образователната степен „доктор“ на Ива Инджова.

12. 09. 2016 г.

Проф. д-р Цветана Чолова